

*Maria Wtorkowska**

TYOLOGIA WYPOWIEDZEŃ W UJĘCIU POLSKIM I SŁOWEŃSKIM

TYOLOGY OF UTTERANCES IN POLISH AND SLOVENIAN CONTEXT

Abstract

The article compares typologies of utterances in the Polish and the Slovenian language. On this topic, it explains the syntactic terms with special emphasis on different understanding of such terms in Polish and Slovenian linguistics, which results from the use of different division criteria or the characteristics of the individual language systems.

Keywords: syntax, utterance, sentence, typology of utterances, Polish language, Slovenian language

Słowa kluczowe: składnia, wypowiedzenie, zdanie, typologia wypowiedzeń, język polski, język słoweński

Choć termin *składnia* jest ogólnie podobnie definiowany w polskim¹ i słoweńskim² językoznawstwie, najczęściej jako dział gramatyki, który przedstawia

* Uniwersytet w Lublanie, Wydział Filozoficzny, Instytut Sławistyki, Katedra Polonistyki, Aškerčeva c. 2, 1000 Lublana, Słowenia; e-mail: mwtrkowska@yahoo.com.

¹ Por. między innymi Alicja Nagórko [2003, s. 260]: „[...] przedmiotem składni jest badanie połączeń składników, relacji między nimi, a nie izolowanych znaków językowych”; Janusz Strutyński [1998, s. 280]: „[...] można określić składnię jako naukę o łączeniu wyrazów tekstowych w wypowiedzenia oraz o budowie wypowiedzeń i ich klasyfikacji”; Zygmunt Saloni, Marek Świdziński [1998, s. 16]: „[...] dział gramatyki zajmujący się opisem budowy jednostek dłuższych niż wyraz, przede wszystkim zdań (wypowiedzeń)”; Stanisław Karolak [1984, s. 11]: „Przedmiotem składni jest opis relewantnych właściwości wyrażeń złożonych w poszczególnych językach naturalnych, tzn. właściwości istotnych z punktu widzenia sposobów ich tworzenia z wyrażeń prostych i ich funkcjonowania w aktach komunikacji. Składnia jest zatem teorią (częścią teorii języka), która formułuje reguły tworzenia wyrażeń złożonych (kompozycji) o różnym stopniu owej złożoności lub opisuje pewne właściwości regularnie występujące w wyrażeniach złożonych. Innymi słowy, składnia jest zbiorem reguł (prawideł, formuł) odzwierciedlających prawidłowości łączenia się (kombinatoryki) wyrażeń prostych w wyrażenia złożone”.

² Por. Jože Toporišič [2000, s. 487]: „Składnja ali sintaksa [...] uči, kako se delajo (oz. kako so narejene) pravilne povedi in njihovi deli”; Andreja Žele [2008, s. 33]: „Składnja (sintaksa) je

proces łączenia wyrazów w zdania bądź wypowiedzenia, to jednak poszczególne definicje różnych autorów wysuwają na plan pierwszy wybrane problemy, którymi składnia miałyby, ich zdaniem, zająć się w sposób szczególny. Z porównania polskich i słoweńskich definicji wynika, że składnia jest bardzo szeroką dziedziną. Gramatyki polskie jako zadania składni wysuwają na plan pierwszy przede wszystkim badanie połączeń składników i relacji między nimi oraz badanie i opis budowy wypowiedzeń i ich klasyfikację. Podobne zadania wyznacza składnia *Gramatyka słoweńska* [Toporišič, 2000 s. 487] oraz inne opracowania dotyczące składni [Žele, 2008, s. 33; Smolej, 2011, s. 8; Pavlin, 2006, s. 9], choć Andreja Žele wyróżnia dodatkowo w jej definicji węższe dziedziny, a mianowicie składnię związków wyrazowych, składnię zdań i składnię wypowiedzenia i wypowiedzeń oraz składnię tekstu, Mojca Smolej natomiast definiując składnię, obok łączenia wyrazów w związki wyrazowe, zdania czy wypowiedzenia, dodaje również łączenie morfemów³.

Celem artykułu jest przedstawienie typologii wypowiedzeń/zdań w języku polskim i jej porównanie z ujęciem słoweńskim, przy czym zamierzam wyjaśnić związane z tym terminy składniowe, zwłaszcza te, które w językoznawstwie polskim i słoweńskim są rozumiane inaczej, co wynika z użycia różnych kryteriów podziału lub z cech charakterystycznych dla poszczególnych systemów językowych [por. Wtorkowska, 2015]. Ponieważ liczba gramatyk w obu językach nie jest proporcjonalna, uwzględniono również inne słoweńskie publikacje z dziedziny składni.

W języku polskim i słoweńskim termin *wypowiedzenie* (słh. *poved*) jest bardzo szeroki i ogólny. W jego miejsce pojawia się często termin *zdanie* (słh. *stavek*) jako określenie synonimiczne, które może oznaczać zdanie samodzielne lub jego część, a więc zdanie składowe (słh. *sestavni stavek*) i w literaturze słoweńskiej występuje znacznie częściej niż *wypowiedzenie* (słh. *poved*). W obu językach wypowiedzenie jest najmniejszym samodzielnym elementem tekstu mówionego

glede na pomenske in zgradbene sestavine (pomensko – in strukturalnoskladenjske sestavine) besednozvezna (< skladnja besednih zvez), stavčna (< skladnja stavkov), povedna in nad-/med-povedna/besedilna (< skladnja povedi in več povedi oz. besedila)”; Mojca Smolej [2011, s. 8]: „Składnja je [...] tisto slovnico področje, ki predstavlja proces kompozicije (skladanja, povezovanja, sestave) besed (tudi morfemov) v besedne zveze, stavke oz. povedi, lahko pa naspotno predstavlja tudi proces dekompozicije (razstavljanja) povedi oz. stavkov na besede ali morfeme”; Marta Pavlin [2006, s. 9]: „Składnja (sintaksa) je področje jezika, kjer obravnavamo stavčne člene, kako le-te povezujemo v stavke in kako stavke združujemo v povedi”.

³ Zygmunt Saloni i Marek Świdziński [1998, s. 20] zadają sobie pytanie: „Co jest jednostką drugiego stopnia – morfem czy słowo?”. W rezultacie rozważań zakładają jednak, że tworzywem wypowiedzeń są słowa.

lub zapisanego. W mowie tę samodzielność wyrazimy odpowiednią intonacją, natomiast w piśmie znakiem interpunkcyjnym, na przykład kropką, wykrzyknikiem czy znakiem zapytania. Wypowiedzenie jest zatem samodzielną jednostką tekstu, która przekazuje jakąś informację. Może być wyrażone jednym wyrazem lub kilkoma wyrazami, które tworzą logiczną całość, są poprawne pod względem gramatycznym, są więc prawidłowo połączone i kończą się odpowiednią intonacją (w mowie) lub odpowiednim znakiem interpunkcyjnym (w piśmie). Podobnie definiowane jest wypowiedzenie w języku słoweńskim – jako „jednostka składniowa pełniąca funkcję tekstu lub samodzielną jednostkę tekstu, która zaczyna się wielką literą i kończy końcowym znakiem interpunkcyjnym – wypowiedzenie jest najmniejszym samodzielnym elementem tekstu, który sam może stanowić tekst” [tłumaczenie autorki za: Žele, 2008, s. 34, por. też Toporišič, 2000, s. 488 i Smolej, 2011, s. 32].

Wypowiedzenia dzielimy między innymi ze względu na obecność i formę orzeczenia oraz na liczbę orzeczeń czy predykatów. Jeśli chodzi o pierwsze kryterium, wśród polskich wypowiedzeń wyróżniamy werbalne (słh. *glagolske*) i niewerbalne (słh. *neglagolske*). Do werbalnych zaliczamy zdania (słh. *stavki*), do niewerbalnych zaś równoważniki zdania⁴ (słh. *stavčni ekvivalenti* lub *polstavki*⁵), wykrzyknienia (słh. *vzkliki*) i zawiadomienia⁶ (słh. *obvestila*)⁷. Kryterium to można porównać ze słoweńskim podziałem zdań ze względu na obecność orzekającego związku wyrazowego (słh. *prisojevalna besedna zveza*), a więc na dwudzielne (słh. *dvodelni stavki*) i jednodzielne (słh. *enodelni stavki*). Zdania dwudzielne to zdania ze związkiem orzekającym, a więc zawierające podmiot i orzeczenie, np. *Sonce je zašlo* ‘Słońce zaszło’, *Janez je srečal Ivanko* ‘Janez spotkał Ivankę’ lub *Prinesel mi je sladoled* ‘Przyniósł mi lody’. Mojca Smolej [2011, s. 33] dodaje, że zdania dwudzielne to te zdania, w których podmiot jest zawsze wyrażony albo wyrazem, np. *Ana bere* ‘Ana czyta’ albo morfemem fleksyjnym, np. *Bere-ø* ‘Czyta-ø’. Wśród zdań dwudzielnych (z podmiotem) wyróżniamy dalej zdania ze względu na łączliwość składniową, czyli liczbę otwieranych miejsc dla innych składników – są to zdania dwudzielne jednomiejscowe (słh. *enovezljivi stavki*), np. *Spim* ‘Śpię’, dwumiejscowe (słh. *dvovezljivi stavki*), np. *Andrej vozi*

⁴ Zenon Klemensiewicz konstrukcje tego typu nazywał oznajmieniami [Klemensiewicz, 1969, s. 7; Jodłowski, 1976, s. 34].

⁵ Słoweńskie *polstavki* tworzy się, zamieniając osobową formę czasownika w zdaniu na formę nieosobową [Žele, 2008, s. 33].

⁶ Witold Mizerski [2000, s. 115] zamiast terminu *zawiadomienia* używa terminu *informatywy*.

⁷ Zygmunt Saloni i Marek Świdziński [1998, s. 33–34] w wypowiedzeniach, które nie są zdaniami, wyróżniają tylko dwie grupy, a mianowicie równoważniki zdania (słh. *stavčni ekvivalenti*) i zawiadomienia (słh. *obvestila*).

traktor ‘Andrej kieruje traktorem’, trzy- lub wielomiejscowe (słń. *tro-* lub *več-vezljivi stavki*), np. *Posodil mu je veliko denarja* ‘Pożyczył mu dużo pieniędzy’. Jednodzielne (słń. *enodelni stavki*) są natomiast te zdania, które albo nie mają podmiotu, np. *Dežuje* ‘Pada deszcz’, *Grmi* ‘Grzmi’, albo nie mają formy osobowej czasownika. Jądro tych wypowiedzeń stanowi inna część mowy, np. rzeczownik w mianowniku (*Filozofska fakulteta* ‘Wydział Filozoficzny’), rzeczownik w formie wołacza⁸ (*Janez!* ‘Janezie!’), przymiotnik (*Krasno napisano!* ‘Pięknie napisane!’), przysłówek lub partykuła (*Dobro* ‘Dobrze’, *Zagotovo!* ‘Na pewno!’, *Kje pa!* ‘Gdzie tam!’), czasownik w bezokoliczniku (*Ne klepetati!* ‘Nie gadać!’), wykrzyknik (*Au, to boli!* ‘Au, to boli!’) [za: Smolej, 2011, s. 32–33]. Są to więc wypowiedzenia bez związku orzekającego. Pierwsze noszą nazwę werbalnych zdań jednodzielnych (słń. *glagolski enodelni stavki*) i w pewnej mierze odpowiadałyby im zdania w języku polskim. Jednak, jak zaznaczono, tylko w pewnej mierze, ponieważ zdania bezpodmiotowe typu Śnieży (słń. *Sneži*) zalicza się w języku polskim do wypowiedzeń werbalnych. Drugi typ zdań to niewerbalne zdania jednodzielne (słń. *neglagolski enodelni stavki*), którym w języku polskim również tylko częściowo odpowiadają wypowiedzenia niewerbalne.

W nowszych gramatykach polskich [np. Nagórko, 2003, s. 254; Strutyński, 1998, s. 283] zdanie tworzą wyrazy skupione wokół orzeczenia, które wyrażone jest osobową formą czasownika⁹ (np. *Chłopiec czyta książkę*, *Wyjechali na wakacje*). Według *Gramatyki słoweńskiej* [Toporišič, 2000, s. 488] zdanie to wyrazy zebrane wokół osobowej formy czasownika (np. *Tone obira hruške* ‘Tone zrywa gruszki’), a także wokół nieosobowej formy czasownika (np. *Hoditi tako pozno domov!* ‘Chodzić tak późno do domu!’) lub jakiejś innej części mowy (np. *Čudovita stvar!* ‘Cudowna rzecz!’, *Ti revež ti!* ‘Oj, ty biedaku!’). Zdania z osobową formą czasownika to tak zwane zdania proste (słń. *prosti stavki*), którym odpowiadają polskie zdania pojedyncze, zdania z nieosobową formą czasownika lub z przymiotnikiem czy rzeczownikiem jako częścią składową orzeczenia; to dosłownie „półzдания” (słń. *polstavki*) czy „konstrukcje półzdaniove” (słń. *polstavčne tvorbe*), czyli polskie równoważniki zdań [Toporišič, 2000, s. 632; Źele, 2008, s. 33].

Gdy mówimy w języku polskim o zdaniu jako wypowiedzeniu werbalnym, bierzemy pod uwagę wypowiedzenie, które koniecznie musi zawierać orzeczenie, ponieważ jest ono jądrem zdania i warunkiem jego istnienia. Rola orzeczenia

⁸ W języku słoweńskim formy mianownika pełnią jednocześnie funkcję wołacza.

⁹ W starszych publikacjach [Jodłowski, 1976, s. 36] zdanie to wyrazy zebrane wokół orzeczenia wyrażonego nie tylko osobową formą czasownika, ale również nieosobową formą czasownika, na przykład formami czasu przeszłego zakończonymi na *-no*, *-to* lub czasownikami niefleksyjnymi.

jest więc tutaj istotna, większa od roli podmiotu, ponieważ może istnieć zdanie bez podmiotu, ale nie ma zdania bez orzeczenia. Typowe polskie zdanie zawiera orzeczenie i podmiot, np. *Wczoraj Monika przeczytała ciekawą książkę*. W języku słoweńskim jego odpowiednikiem jest zdanie dwuczęściowe (słh. *dvodelni stavek*), np. *Janez je srečal Ivanko* ‘Janez spotkał Ivankę’.

Wypowiedzenia niewerbalne dzielą się w języku polskim na wypowiedzenia bez czasownika, gdzie jednak możemy go sensownie wprowadzić, a więc tzw. równoważniki zdania (słh. *stavčni ekvivalenti*¹⁰ lub *polstavki*) oraz te, które są bez czasownika i nie możemy go do nich sensownie wstawić, a więc wykrzyknienia (słh. *vzkliki*) i zawiadomienia/informatywy (słh. *obvestila*).

Polskim wypowiedzeniom niewerbalnym w języku słoweńskim częściowo odpowiadałyby tak zwane *pastavčne povedi* lub *pastavki* [Toporišič, 2000, s. 489; Źele, 2008, s. 33], czyli „zдания nieprawdziwe”, których budowa nie jest oparta na formie czasownika, ale na innych częściach mowy, najczęściej na partykule i wykrzykniku, por. *Da* ‘Tak’, *Zagotovo!* ‘Na pewno!’, *Hej!* ‘Hej!’ itp., które często występują jako samodzielne wypowiedzenia. W języku polskim odpowiadałyby im wykrzyknienia i zawiadomienia. Wykrzyknienia mogą mieć w języku polskim formę wołacza w wypadku, kiedy po nim nic więcej nie występuje albo formę, której używamy do nawiązania kontaktu bądź wyrażenia uczuć, np. *Mamo!*, *Tato!*, *O zgrozo!*, *O rany!*, *Rany Boskie!*, *Do licha!*, *Halo!*, *Ojej!*, zawiadomienia zaś przekazują fakty bądź nazywają obiekty. Do tych ostatnich należą napisy, które są zazwyczaj powiązane z określoną przestrzenią, na przykład nazwy sklepów, tytuły gazet, książek, wypracowań, prac. Muszą one być krótkie, np. *Łódź Kaliska*, *Peron drugi*, *Cukiernia*, *Jubiler*, *Wypadek w górach*, *Powrót po śladach*, *Zwiedzanie Warszawy*, „*Pan Tadeusz*”.

Pozostają jeszcze wypowiedzenia bez czasownika, czyli równoważniki zdania, które – podobnie jak zdania – wyrażają zrozumiałą całość myślową, ponieważ w każdej chwili możemy do nich sensownie wprowadzić czasownik, nie zmieniając formy całości, np. *Ciszej!* (*bądź/bądźcie/bądźmy...*) ‘Tiśe! (bodi/bodite/bodimo ...)', *Deszcz (pada/leje)* ‘Dež (pada/lije)', *Na peronie (jest/było/będzie) pusto* ‘Na peronu (ni/ni bilo/ne bo) nikogar’, *Kiedy ślub?(się odbędzie/będzie)* ‘Kdaj bo poroka?’¹¹, *Która (jest) godzina?* ‘Koliko je ura?’. Podobnie jak

¹⁰ Nazw *stavčni ekvivalent* i *nepopolni stavek* używa Rozka Štefan w podręczniku języka polskiego [Štefanova, Łaciak, 1969, s. 175]. W *Gramatyce słoweńskiej* [Toporišič, 2000, s. 488] znajdziemy termin *ustrezniki stavkov*, czyli w dosłownym tłumaczeniu ‘odpowiedniki zdań’, który mógłby odpowiadać omawianemu terminowi, ale autor nie wyjaśnia go w dalszej części tekstu.

¹¹ W języku słoweńskim możliwa jest jedynie forma z czasownikiem: *Kdaj bo poroka? Koliko je ura?*.

zdanie, również równoważnik zdania może mieć formę twierdzącą, zaprzeczoną czy pytającą. Często jest rozumiały wyłącznie z kontekstu, np. (*Czy wybieracie się do Polski?* ‘Ali greste na Poljsko?’) – *Tak* ‘Da’, (*Nie byleś w szkole?* ‘Nisi bil v šoli?’) *Dlaczego?* ‘Zakaj?’, (*Lubisz lody?* ‘Imaš rad sladoled?’) – *Nie* ‘Ne’.

Niektóre publikacje [np. Strutyński, 1998, s. 284] jako równoważniki zdania traktują również wypowiedzenia werbalne z orzeczeniem wyrażonym nieosobową formą czasownika, na przykład nieosobową formą czasownika zakończoną na *-no*, *-to*, np. *Wybito szybę* ‘Steklo se je razbilo’, *Zaczęto tango* ‘Začel se je tango’, *Rozlano mleko* ‘Mleko se je razlilo’, nieosobową formą czasownika z zaimkiem *się*: *Mówi się* ‘Govori se’, nieosobowym czasownikiem fleksyjnym: *Do tanga trzeba dwojga* ‘Za tango sta potrebna dva’, bezokolicznikiem: *Stać!* ‘Stati!’, *Zamykać drzwi!* ‘Zapirajte vrata!’, *Nie palić!* ‘Ne kadite!’ lub imiesłowem przysłówkowym współczesnym albo uprzednim: *Jedząc wolno kanapkę, czytał gazetę* ‘Ko je počasi jedel sendvič, je bral časopis’, *Zjadłszy, wstał od stołu* ‘Ko je pojedel, se je dvignil od mize’. Imiesłowowy równoważnik zdania (słń. *deležijski stavčni ekvivalent* lub *deležijski polstavek*) nigdy nie występuje samodzielnie, lecz jako zdanie podrzędne, i jest konstrukcją, która zawiera formę imiesłowu przysłówkowego współczesnego lub uprzedniego razem z innymi wyrazami, które są od niego zależne, np. *Siedział, uważnie studiując grubą książkę* ‘Sedel je, pozorno študirajoč debelo knjigo’: *studiując* (jak? ‘kako?’) ← *uważnie* ‘pozorno’, *studiując* (co? ‘kaj?’) ← *książkę* ‘knjigo’ (jaka? ‘kakšno?’) ← *grubą* ‘debelo’. Imiesłowowy równoważnik zdania (słń. *deležijski polstavek*) znany jest również językowi słoweńskiemu, np. *Bojąc się, da jej nie odegnali, dziewczynka zbliżała się do grupy*, *Pri/teti/sem prebil vsake počitnice, začenši od drugega razreda* ‘U cioci spędziłem każde wakacje, począwszy od drugiej klasy’, lecz we współczesnym języku słoweńskim takie konstrukcje są bardzo rzadkie. W języku polskim imiesłowy przymiotnikowe i przysłówkowe są nadal żywymi konstrukcjami, choć należy dodać, iż imiesłowy przysłówkowe częściej występują w odmianie pisanej języka, imiesłowy przymiotnikowe zaś w odmianie mówionej.

Ze względu na liczbę predykatów w języku polskim wyróżniamy wypowiedzenia pojedyncze (słń. *enostavčne povedi*), czyli wypowiedzenia z jednym orzeczeniem, i wypowiedzenia złożone (słń. *večstavčne povedi*), które zawierają dwa lub więcej orzeczeń. Wypowiedzenia pojedyncze mogą być nierozwinięte, a więc zawierać tylko orzeczenie i podmiot, np. zdanie: *Słowik śpiewa* ‘Slavec poje’, równoważnik zdania: *Śpiew słowika* ‘Slavčevo petje’ lub zdania rozwinięte, złożone z orzeczenia, podmiotu i pozostałych części, np. zdanie: *Mali słowik głośno śpiewa wieczorem w ogrodzie* ‘Mali slavec glasno poje zvečer na vrtu’,

równoważnik zdania: *Głošny spiew malego slowika wieczorem* ‘Večerno glasno petje malega slavca’. Wśród wypowiedzeń złożonych wyróżniamy wypowiedzenia jednokrotnie złożone, których nie notuje słoweńska składnia (wchodzą one w skład wypowiedzeń wielokrotnie złożonych – słu. *večstavčne povedi*), a więc wypowiedzenia z dwoma orzeczeniami, np. zdania: *Uczę się pilnie, bo chcę zdać egzamin z gramatyki* ‘Pridno se učim, ker želim opraviti izpit iz slovnice’, *Siedzę przy biurku i czytam książkę* ‘Sedim za pisalno mizo in berem knjigo’, *Milcz i słuchaj!* ‘Molči in poslušaj!’, równoważniki zdania: *Trzeba się pilnie uczyć, aby zdać egzamin* ‘Treba se je pridno učiti, da bi opravil izpit’, *Milczeć i słuchać!* ‘Molčati in poslušati!’, *Śnieg, zimno* ‘Sneg, mrzlo’, czy konstrukcje mieszane, złożone ze zdań i równoważników zdań: *Uczę się pilnie, aby zdać egzamin* ‘Pridno se učim, da bi opravil izpit’, *Posprzątawszy mieszkanie, wyszedłem na zakupy* ‘Ko sem pospravil stanovanje, sem odšel po nakupih’ oraz wypowiedzenia wielokrotnie złożone (słu. *večstavčne povedi*), które w języku polskim zawierają trzy lub więcej orzeczeń, a dwa lub więcej orzeczeń w języku słoweńskim, np. zdania: *Uczę się pilnie, bo chcę zdać egzamin z gramatyki, abym mógł zaliczyć drugi rok studiów* ‘Pridno se učim, ker želim opraviti izpit, da bi lahko naredil drugi letnik študija’, *Siedzę przy biurku, porządkuję papiery i słucham radia, albo delektuję się muzyką* ‘Sedim za pisalno mizo, urejam papirje in poslušam radio ali pa se zabavam ob glasbi’, równoważniki zdań *Trzeba się uczyć, aby zdać egzamin z gramatyki i zaliczyć drugi rok studiów* ‘Treba se je učiti, da bi opravili izpit in naredili drugi letnik študija’, *Można siedzieć przy biurku, porządkować papiery i słuchać radia, albo delektować się muzyką* ‘Lahko sedimo za pisalno mizo, urejamo papirje in poslušamo radio ali pa se zabavamo ob glasbi’, *Milczeć, słuchać i uważać!* ‘Molčati, poslušati in biti pozoren!’.

W języku słoweńskim kryterium podziału wypowiedzeń ze względu na liczbę predykatów w zasadzie nie występuje, ale wchodzi w ogólną klasyfikację wypowiedzeń. Według niej, w języku słoweńskim wyróżniamy tak zwane wypowiedzenia jednozdaniowe (słu. *enostavčne povedi*), które składają się z jednego zdania i oznaczone są symbolem S (od słoweńskiego zdania – słu. *stavek*) oraz wypowiedzenia wielozdaniowe (słu. *večstavčne povedi*) lub złożone (słu. *zložene povedi*), które mogą być trzech rodzajów (słu. *S-strukture*), a mianowicie (1) złożone współrzędnie (słu. *priređne povedi*) o strukturze S + S, (2) złożone podrzędnie (słu. *podređne povedi*) o strukturze S/S; S/s; s/S oraz (3) wypowiedzenia zestawione (słu. *soređne povedi*) o strukturze S ... S lub S – S [Topori-

šič, 2000, s. 488–489; Smolej, 2011, s. 41–42; Pavlin, 2006, s. 12]¹². Brak więc w klasyfikacji słoweńskiej podziału na zdania jednokrotnie złożone. W języku polskim wypowiedzenia jednokrotnie złożone lub wielokrotnie złożone (slń. *več-stavčne povedi*) mogą być złożone współrzędnie lub podrzędnie. Wypowiedzenie złożone współrzędnie składa się z dwóch wypowiedzeń/zdań składowych, które są pod względem składniowym równoważne. W zależności od typu związku współrzędnego między wypowiedzeniami składowymi wyróżniamy tak samo w języku polskim, jak i słoweńskim wypowiedzenie współrzędnie złożone łączne (slń. *vezalno priredje*), rozłączne (slń. *ločno priredje*), przeciwstawne (slń. *protivno priredje*), wynikowe (slń. *sklepalno/posledično priredje*) i synonimiczne/włączne (slń. *pojasnjevalno priredje*)¹³.

Wypowiedzenie złożone podrzędnie składa się z dwóch wypowiedzeń składowych: z wypowiedzenia nadrzędnego, określanego (slń. *nadredna poved*) i wypowiedzenia podrzędnego, określającego (slń. *podredna poved*), które są w nadrzędno-podrzednym związku – takim samym, w jakim jest człon nadrzędny (slń. *jedrol/odnosnica*) i człon podrzędny (slń. *določilo*) w wypowiedzeniu pojedynczym (slń. *enostavčna poved*). Zdanie podrzędne (slń. *podredna poved/odvisnik*) może pełnić funkcję dowolnej części zdania wypowiedzenia nadrzędnego. Wyróżniamy więc wypowiedzenie podrzędne podmiotowe (slń. *osebkov odvisnik*), orzecznikowe (slń. *povedkovni odvisnik*), przydawkowe (slń. *prilastkov odvisnik*), dopełnieniowe (slń. *predmetni odvisnik*) i okolicznikowe (slń. *prislovni odvisnik*) oraz ich podtypy.

Istnieją trzy rodzaje postawy osoby mówiącej wobec stanu rzeczy objętego wypowiedzeniem – postawa badawcza, ingerująca i opisowa [Jodłowski, 1976, s. 58–63; Strutyński, 1998, s. 286–289]. Postawa opisowa realizuje się w postaci wypowiedzeń oznajmujących, badawcza w postaci wypowiedzeń pytających, a ingerująca w postaci wypowiedzeń żądających. Ze względu na postawę nadawcy wobec treści wypowiedzenia dzielimy je więc na trzy grupy, a mianowicie wypowiedzenia oznajmujące (slń. *pripovedne povedi*), np. pol. *Jem drugie śnia-*

¹² Toporišič [2000, s. 489] i za nim Pavlin [2006, s. 12–13] wymieniają również tzw. *razdružene povedi*, dosłownie wypowiedzenia rozłączne lub rozstawione, wśród których wyróżniają jednozdaniowe, np. *Zgodilo se je. Danes zjutraj. Ob 7.30. Kakšna sreča* ‘Wydarzyło się. Dzisiaj rano. O 7.30. Jakie szczęście’ i wielozdaniowe, np. *Miši plešejo. Kadar mačke ni doma* ‘Myszki tańczą. Kiedy kota nie ma w domu’. Zaznaczają jednak, że podział ten wychodzi już poza zakres wypowiedzi i wskazuje na stosunki międzyzdaniowe.

¹³ Niektóre podręczniki wyróżniają dodatkowo wypowiedzenie współrzędnie złożone wyłączające (slń. *stopnjevalna priredno zložena poved/stopnjevalno priredje*), które zazwyczaj włączane jest do wypowiedzenia współrzędnie złożonego łącznego (slń. *vezalno priredje*). Chodzi o przypadek, w którym czynności lub własności przedstawione w zdaniach składowych na ogół się wykluczają, np. *Ani nie čyta, ani nie pomaga* ‘Niti nie bere, niti nie pomaga’.

danie – słh. *Jem malico*, pytajne/pytające (słh. *vprašalne povedi*), np. pol. *Kto puka do drzwi?* – słh. *Kdo trka na vrata?* i żądające/rozkazujące (słh. *velelne/pozivne povedi*), np. pol. *Napisz zadanie! Oddaj ołówek!* – słh. *Napiši nalogo! Vrni svinčnik!*. Wśród polskich i słoweńskich wypowiedzeń pytajnych mogą być pytania o uzupełnienie (słh. *dopolnjevalna vprašanja*), w których domagamy się uzupełnienia informacji nieznanym nam szczegółem, np. pol. *Komu to wzięłeś?* – słh. *Komu si to vzel?*, lub pytania o rozstrzygnięcie (słh. *odločevalna vprašanja*), w których chcemy się dowiedzieć, czy treść pomyślana jest zgodna ze stanem faktycznym, np. pol. *Pomógł jej?* – słh. *Ji je pomagal?*. Szczególnym rodzajem pytań są tzw. pytania retoryczne (słh. *retorična/govorniška vprašanja*), które nie wyrażają postawy pytającej, ale najczęściej mają charakter ironicznego zaprzeczenia, np. pol. *Czy ja jestem głupi?* (= Nie jestem głupi) – słh. *Ali sem mar neumen?* (= Nisem neumen). Temu kryterium odpowiada w języku słoweńskim kryterium podziału wypowiedzeń ze względu na tak zwany czasownikowy tryb składniowy – słh. *skladenjski glagolski naklon* [Toporišič, 2000, s. 514–521; Pavlin, 2006, s. 14–17], w wyniku którego wyróżniamy nie trzy, ale cztery typy wypowiedzeń. Wypowiedzenia żądające (słh. *želelne povedi*), np. słh. *Naj dela po svoje* – pol. *Niech robi po swojemu*, które wyrażają żądanie, życzenie, aby coś się wydarzyło czy urzeczywistniło, istnieją bowiem jako osobna grupa obok wypowiedzeń rozkazujących (słh. *velelne povedi*), które są wyrazem prośby, zachęty, wezwania, rozkazu, żądania, aby osoba wykonała polecenie, oraz wypowiedzeń pytających (słh. *vprašalne povedi*), w których domagamy się udzielenia nam informacji, i oznajmujących (słh. *pripovedne povedi*), których treścią jest normalny przekaz informacji [Toporišič, 2000, s. 518–521; Pavlin, 2006, s. 15, 17].

Każdej postawie nadawcy do treści wypowiedzenia mogą towarzyszyć również emocje, dlatego dodatkową grupę (czwartą w języku polskim, piątą w słoweńskim) stanowią w obu językach wypowiedzenia o zabarwieniu emocjonalnym (słh. *vzklične povedi*), które mogą dotyczyć każdego z wymienionych wcześniej typów wypowiedzeń, np. rozkazującego: pol. *Precz! Jedź pan szybciej!* – słh. *Proč! Vozite hitreje!*, pytającego: pol. *Kim ty jesteś, co? Czemu się śmiejesz!?* – słh. *Kdo si, a? Kaj se smejiš!?* czy oznajmującego: pol. *Ty nic nie wiesz!* – słh. *Ti nič ne veš!*.

Przedstawienie polskiej typologii wypowiedzeń ze względu na wybrane kryteria podziału, mianowicie: (1) obecność i formę orzeczenia, (2) liczbę ośrodków predykcji, (3) postawę nadawcy wobec treści wypowiedzenia, oraz wyjaśnienie wybranych terminów z tej dziedziny i porównanie polskiej typologii i polskich terminów ze słoweńskim ujęciem wykazało różnice nie tylko między językami, ale również wewnątrz obu języków. Mam nadzieję, że porównanie to pomoże

w lepszym, a przede wszystkim prawidłowym rozumieniu wybranych problemów składniowych obu języków oraz będzie pomocne w polsko-słoweńskich studiach porównawczych z zakresu składni.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

pol. – polski, po polsku

slń. – słoweński, po słoweńsku

BIBLIOGRAFIA

- JODŁOWSKI Stanisław, 1976, Podstawy polskiej składni, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- KAROLAK Stanisław, 1984, Składnia wyrażen predykatywnych, w: Zuzanna Topolińska, red., Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- KLEMENSIEWICZ Zenon, 1969, Zarys składni polskiej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- MIZERSKI Witold, red., 2000, Język polski. Encyklopedia w tabelach, Wydawnictwo Adamantan, Warszawa.
- NAGÓRKO Alicja, 2003, Zarys gramatyki polskiej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- PAVLIN Marta, 2006, Skladnja. Priročnik z vajami, Jutro, Ljubljana.
- SALONI Zygmunt, ŚWIDZIŃSKI Marek, 1998, Składnia współczesnego języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SMOLEJ Mojca, 2011, Skladnja slovenskega knjižnega jezika. Izbrana poglavja z vajami. Dodatek: Nekaterne skladenjske značilnosti spontano govorjenih besedil, Študentska založba (Knjižna zbirka Scripta), Ljubljana.
- STRUTYŃSKI Janusz, 1998, Gramatyka polska, Wydawnictwo Tomasz Strutyński, Kraków.
- ŠTEFANOVA Rozka, ŁACIAK Władysław, 1969, Učbenik poljskega jezika, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- TOPORIŠIČ Jože, 2000, Slovenska slovnica, Obzorja, Maribor.
- WTORKOWSKA Maria, 2015, Tipologija povedi oz. stavkov v poljščini v primerjavi s slovenščino, w: Mojca Smolej, red., Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis, Obdobja 34, t. 2, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, s. 847–853.
- ŽELE Andreja, 2008, Osnove skladnje, Samozaložba, Ljubljana.

Maria Wtorkowska

TYPOLOGIA WYPOWIEDZEŃ W UJĘCIU POLSKIM I SŁOWEŃSKIM

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest porównaniu typologii wypowiedzeń w języku polskim i słoweńskim. Przedstawiono w nim polską typologię wypowiedzeń ze względu na wybrane kryteria podziału: (1) obecność i formę orzeczenia, (2) liczbę ośrodków predykacji, (3) postawę nadawcy wobec treści wypowiedzenia, oraz wyjaśniono wybrane terminy z tej dziedziny i porównano polską typologię i polskie terminy składniowe z ujęciem słoweńskim. Porównanie wykazało różnice nie tylko między językami, ale również wewnątrz obu języków, co wynika z użycia różnych kryteriów podziału lub z cech charakterystycznych dla poszczególnych systemów językowych i pomoże w lepszym, a przede wszystkim prawidłowym rozumieniu wybranych problemów składniowych obu języków oraz będzie pomocne w polsko-słoweńskich studiach porównawczych z zakresu składni.

TYPOLOGY OF UTTERANCES IN POLISH AND SLOVENIAN CONTEXT

Summary

The article compares typologies of utterances in the Polish and the Slovenian language. It presents the typology of Polish utterances according to selected criteria, namely according to: (1) presence and form of the statement, (2) number of centers of predication, (3) position of the sender of the utterance content. The article also explains selected terminology from this field and compares Polish typology and Polish syntactic terms with their Slovenian equivalents. The comparison showed differences not only between languages, but also within these two languages, which results from the use of different division criteria or the characteristics of the different language systems. It will also improve understanding and, above all, ensure the correct meaning of some syntactical problems in both languages and will be helpful for Polish-Slovenian comparative studies in the field of syntax.